

פאול צלאן ואינגבורג בכמן

לומר לעיני הזרה

(מבחר מכתבים)

מגרמנית: אמיר יגל

כשפאול צלאן (1920-1970) ואינגבורג בכמן (1926-1973) נפגשו לראשונה במסיבה אצל הצייר אדגר יֵנָה באביב 1948 הוא כבר נחשב למטאור בשמי השירה הגרמנית המתחדשת והיא היתה משוררת צעירה בתחילת דרכה. צלאן, ניצול שואה יליד בוקובינה, בן למשפחה יהודית דוברת גרמנית, היה אז בן 28. בכמן, בת למשפחה נאצית מאוסטריה שהפכה בעצמה לאנטי־נאצית מובהקת, היתה בת 22. הפגישה המקרית הזו במסיבה הובילה לקשר ארוך שנים, רומן מקוטע וסוער שהתפרש על פני שלוש תקופות זמן: הראשונה, במשך כחודשיים, מיד לאחר אותה פגישה במאי 1948; השנייה, בעיר מגוריו של צלאן, פריז, ב־51-1950, והשלישית ב־58-1957. השניים החליפו ביניהם מכתבים רבים באופן רציף למדי, עד להתאבדותו של צלאן ב־1970. התכתבות זו היא עדות מרתקת להשפעה ההדדית העמוקה בין שניים מגדולי משורריה של השפה הגרמנית אחרי מלחמת העולם השנייה.

א"י

*

פאול צלאן לאינגבורג בכמן (שיר והקדשה ליום ההולדת של בכמן בתוך ספר ציורים של מאטיס),
וינה, 24 ביוני 1948

במצרים

לאינגבורג

עֲלִיךְ לומר לְעֵינֵי הַזָּרָה: הִיוּ הַמַּיִם!
עֲלִיךְ לְחַפֵּשׂ בְּעֵינֵי הַזָּרָה אֶת אֱלֹה שְׁבַמַּיִם.
עֲלִיךְ לִקְרֹא לָהֶן מִהַמַּיִם: רוּת! נְעֻמִּי! מְרִים!

עֲלִיךָ לְהִתְקַשֵּׁט בְּהֵן בְּשִׁכְבְּךָ לְצַד הַזֶּה
עֲלִיךָ לְקַשֵּׁט בְּהֵן אֶת שְׁעַר הָעֲנָנִים שֶׁל הַזֶּה.

עֲלִיךָ לְהַגִּיד לְרוּת, לְמָרִים וּלְנַעֲמִי:

שִׁימוּ לִב, אֲנִי יֹשֵׁן עִמָּה!

עֲלִיךָ לְקַשֵּׁט אֶת הַזֶּה שְׁלִידְךָ בְּתַכְשִׁיטִים הַיְפִים בְּיוֹתֵר,

עֲלִיךָ לְקַשֵּׁט אוֹתָהּ בְּכָאֵב עַל רוּת, מָרִים, וְנַעֲמִי.

עֲלִיךָ לְהַגִּיד לַזֶּה:

זֶה־רוּת, לֵיד אֱלֹה יִשְׁנָתִי!

למדויקת להחריד,

22 שנה אחרי יום הולדתה

ממני, הבלתי מדויק להחריד.

*

אינגבורג בכמן לפאול צלאן, וינה, חג המולד, 1948 (לא נשלח)

פאול היקר!

אתמול והיום חשבתי כה רבות עליך, או אולי עלינו. איני כותבת אליך כי אני מצפה לתשובה ממך, אלא פשוט מפני שזה משמח אותי ואני רוצה בכך. כמו כן הייתי שמחה להיפגש איתך היכן שהוא בפריז בימים אלה, אבל תחושת המחויבות המטופשת שלי השאירה אותי כאן ולא נסעתי. אבל מה זה למעשה, "היכן שהוא בפריז"? אינני יודעת, אבל איכשהו אני יודעת שזה היה יכול להיות נהדר! לפני שלושה חודשים שלח לי פתאום מישו את ספר השירים שלך. לא ידעתי שהוא כבר יצא לאור. זה היה כל כך... הקרקע היתה כל כך קלילה פתאום, כאילו התנועעה כמו גלים תחת רגלי, וחשתי רעד קל בכפות הידיים. ואז במשך זמן רב שוב לא היה דבר. לפני כמה שבועות שמעתי בווינה שבני הזוג יינה* נסעו לפריז, ולכן גם אני יצאתי שוב למסעות... עדיין איני יודעת מה היתה המשמעות של האביב הקודם. הרי אתה יודע שאני תמיד רוצה לדעת הכל. כן, האביב היה יפה, והשירים, והשיר ההוא שיצרנו יחד. אני אוהבת אותך ואתה כל כך נוכח. את זה אני בהחלט רוצה לומר לך, כי אז לא הרביתי לומר לך את זה. ברגע שיתפנה לי זמן אוכל להגיע לכמה ימים. האם גם אתה תרצה לראות אותי? לשעה או שעתיים?

הרבה הרבה אהבה!

שלך,

אינגבורג.

* הצייר אדגר יינה ואשתו אריקה, אשר בביתם נפגשו בכמן וצלאן לראשונה.

*

פאול צלאן לאינגבורג בכמן, פריז, 26 בינואר 1949

אינגבורג,

נסי לשכוח לרגע ששתקתי שתיקה כה ארוכה ורצופה – היה בי צער רב כל כך בתקופה זו, יותר ממה שהיה יכול אחי* לשאת עוד. אחי הטוב, שאת ביתו את לבטח לא שכחת. כתבי לי כאילו את כותבת למישהו שחושב עלייך כל הזמן, ואשר הטמין את העלה בתוך המדליון** שכעת איבדת. אל תניחי לי ולו לחכות!
אני מחבק אותך, פאול.

*

אינגבורג בכמן לפאול צלאן,

וינה 12 באפריל

1949

יקיר שאתה,

אני כל כך שמחה שהמכתב הזה הגיע, ועכשיו גם אני נתתי לך לחכות, אבל לגמרי לא בכוונה ובלי שום מחשבת זדון. אתה יודע שככה הדברים מתגלגלים לפעמים. אין לדעת מדוע. פעמיים או שלוש כבר כתבתי לך מכתב, אבל בסופו של דבר לא שלחתי אותו. מהי בעצם משמעות הדבר שאנחנו חושבים זה על זה, ואולי נמשיך לעשות זאת לאורך זמן רב מאוד? אני לא מדברת רק אל אחיך, היום אני מדברת אליך בלבד, דרך אחיך אני מוצאת את אהבתי אליך, ואל לך לחשוב שכבר חלפתי על פניך. האביב יגיע הנה בקרוב, האביב שהיה כה מוזר ובלתי נשכח בשנה שעברה. לעולם לא אוכל שוב להתהלך בפארק העירוני בלי לדעת שהוא יכול להיות לי עולם שלם, בלי להפוך שוב לדג הקטן של אז. יכולתי לחוש כל הזמן שאתה מלא בצער – אנא אמור לי אם מכתבים נוספים יכולים לעזור! בסתיו נתנו לי חברים את השירים שלך. זה היה רגע עצוב כי את השירים קיבלתי מסתם אנשים ובלי אף מילה של הקדשה ממך. אבל כל שורה ושורה היטיבה עמי שוב ופיצתה על העצב. אולי תשמח לשמוע שאנשים שואלים עלייך מדי פעם, לפני זמן מה אפילו נתתי את הכתובת שלך לאנשים זרים לחלוטין בגראץ בכדי לרצות אותם. והעיניים של נאני הקטנה ושל קלאוס דמוס*** עדיין בוהקות בהתלהבות בשעה שהם

* כנראה מתכוון לאתגר יינה. צלאן עצמו בן יחיד ואין לו אח.

** לא ברור על איזה תליון מדובר, אך יש להניח כי זהו דימוי מהשיר "קורונה", שם כותב צלאן בשורה הראשונה "האביב אכל מידי עליו: חברים אנו". צלאן כנראה מתכוון לעלי אותו אביב שבו נפגשו השניים.

*** קלאוס דמוס – חוקר תולדות האמנות אוסטרי, הוא ואשתו נאני מאיר היו ידידים קרובים של בכמן ושל צלאן.

מדברים עליך. כעת אני מבינה היטב שהנסיעה לפריז היתה הדבר הנכון בעבורך. מה תאמר אם אופיע שם לפתע גם אני בסתיו? מיד אחרי הדוקטורט* אני אמורה לקבל מלגה לאמריקה או לפריז. אני עדיין מתקשה להאמין. זה יהיה פשוט נפלא מדי. עלי אין הרבה מה לדוות. יש לי המון עבודה, הלימודים שלי קרבים לסיום, ובמקביל אני גם כותבת לעיתונים, לרדיו וכו', אפילו יותר מבעבר. אני מנסה לא לחשוב על עצמי וללכת בעיניים עצומות לעבר הדבר האמיתי. כולנו שרויים במתח הגדול, לא יכולים להשתחרר והולכים בדרכים עקיפות. אבל זה כל כך מחליא אותי שאני חוששת שיום אחד יהיה בלתי אפשרי להמשיך.

לסיום הרשה לי רק לומר לך שהעלה שהנחת במדליון שלי לא אבד, גם אם הוא היה מונח שם זמן רב. אני חושבת עליך, ועדיין מקשיבה לך. אינגבורג.

*

אינגבורג בכמן לפאול צלאן, וינה, סוף מאי 1949. המכתב לא נשלח

פאול, פאול היקר,

אני מתגעגעת אליך ולאגדה שלנו. מה עלי לעשות? אתה כל כך רחוק ממני, והגלויות ששלחת, שעד לאחרונה כה שימחו אותי, כבר לא מספקות אותי עכשיו.

אתמול קיבלתי שירים שלך מקלאוס דמוס, שירים שלא הכרתי, כולל שלושה חדשים. אני בקושי מסוגלת לשאת את העובדה שהם הגיעו אלי בדרך-לא-דרך כזו. בבקשה בבקשה אל תרשה זאת. חייב להיות שם משהו גם בשבילי. אני יכולה לקרוא אותם טוב יותר מהאחרים, כי רק בתוכם אני יכולה לפגוש אותך מאז שסמטת בֶּטְרִיקְס** איננה.

אתה תמיד חשוב לי ואני מהרהרת בך רבות ומדברת אליך וחובקת את ראשך הזר והכהה בידי, ואני רוצה לעקור מחוזך את האבנים, לשחרר את ידך בפרחי ציפורן ולשמוע אותך שר.

אין שום סיבה מיוחדת שבגללה אני חושבת עליך פתאום יותר מאשר קודם. הכל אצלי כרגיל, יש לי עבודה, אני מצליחה, ויש גם גברים סביבי, אך כל אלה אומרים לי רק מעט: אתה, דברים יפים, ודברים קודרים פזורים על פני ימי החולפים.

* הדוקטורט של בכמן עסק בפילוסופיה של היידגר.

** הרחוב שבו גרה בכמן כדיירת משנה בתקופה שבה הכירה את צלאן.

*

פאול צלאן לאינגבורג בכמן, פריז 20 ביוני 1949
(גלויה מאוירת של מארק שגאל לכבוד יום ההולדת של בכמן)

אינגבורג,

אני כל כך לא מדויק ומאחר השנה! אבל אולי זה כך רק מפני שאיני רוצה שאיש מלבדך יהיה שם, כשאני מניח פרגים, פרגים רבים מאוד, וזיכרון, בדיוק אותה כמות זיכרון, שני זרי פרחים גדולים וזוהרים, על שולחן יום הולדתך*.
שבועות רבים ציפיתי לרגע הזה.
פאול.

*

אינגבורג בכמן לפאול צלאן, וינה, 24 ביוני 1949

יקירי,

רק מפני שלא חשבתי על זה כלל, היום לפני הצהריים הגיעה הגלויה שלך בטיסה – ממש כמו בשנה שעברה – הישר לתוך ליבי. כן, זה נכון, אני אוהבת אותך, ולא אמרתי את זה אז. אני מרגישה שוב את הפרגים, עמוק, עמוק מאוד. כל כך היטבת לכשף אותם, שלא אוכל לשכוח.

לפעמים כל מה שאני רוצה לעשות זה לנסוע מפה ולהגיע לפריז, לחוש איך אתה נוגע ביד, איך אתה נוגע בי בפרחים, ואז שוב איני יודעת מאין באת ולאן אתה הולך. בעיני אתה בא מהודו או ממקום רחוק עוד יותר, כהה יותר, מארץ שחומה, בשבילי אתה מדבר וים וכל דבר סודי.

עדיין איני יודעת על אודותיך ולכן אני חוששת לך.

איני יכולה לדמיין אותך עושה שום דבר ממה שאנחנו, האחרים, עושים פה, עלי לבנות לנו טירה ולשמור אותך רק לעצמי, כדי שתוכל להיות האדון המכושף שלי בטירה של שנינו. יהיו לנו שטיחים רבים בפנים ותהיה לנו מוזיקה, ונמציא את האהבה. חשבתי על כך הרבה – "קורונה" הוא שירך היפה ביותר, זוהי הציפייה השלמה לרגע אחד, שבו הכול יהפוך לשיש ויישאר כך לעד. מבחינתי כאן, על כל פנים, זה לא הופך ל"זמן"**.

אני רעבה למשהו שלא אשיג, והכל שטוח ומעופש, עייף ובלוי עוד בטרם היה בשימוש. אני אהיה בפריז באמצע אוגוסט, רק לכמה ימים. אל תשאל אותי מדוע או בשביל

* צלאן מרמז כאן לשיר "קורונה" שבו הוא כותב: "אנחנו אומרים זה לזו דברים אפלים. אנו אוהבים זה את זה כמו פרג וזיכרון". במהדורה השנייה של הספר "פרג וזיכרון", שראתה אור ב-1958, הקדיש צלאן את השיר לבכמן.

** בכמן רומזת לשורה האחרונה בשיר "קורונה" שבה נכתב "הגיע הזמן שיגיע הזמן. הגיע הזמן".

מה, אבל תהיה שם בשבילי לערב אחד או שניים או שלושה... קח אותי לֶסֶן, נביט במים
זמן כה רב עד שנהפוך לדגים קטנים ושוב נוהה זו את זה.
אינגבורג.

*

פאול צלאן לאינגבורג בכמן, פריז, 4 באוגוסט 1949

אינגבורג יקירתי,
רק כמה מילים חפוזות, להגיד לך כמה אני שמח שאת באה.
אני מקווה שהמכתב הזה יגיע בזמן, ושכתבי לי מתי את מגיעה: האם עלי לצפות
לבואך?
או שעלי לא לצפות כלל, כמו שאסור לשאול למה ובשביל מה את מגיעה?
אני מלא בקוצר רוח ובאהבה,
שלך, פאול.

*

פאול צלאן לאינגבורג בכמן, פריז, 20 באוגוסט 1949

Rue des Ecoles, 31
Paris, 20 August 49

אינגבורג יקירתי,
אז את מגיעה רק בעוד חודשיים. מדוע? אינך אומרת לי, וגם אינך אומרת לכמה זמן,
וגם לא אם אכן תקבלי את המלגה. בינתיים אנחנו יכולים "להחליף מכתבים", כמו שאת
מציעה.
את יודעת, אינגבורג, למה מיעטתי כל כך לכתוב לך בשנה האחרונה? לא רק מפני
שפריז כפתה עלי שתיקה נוראה שממנה לא יכולתי להשתחרר, אלא מפני שלא ידעתי
מה את חושבת על אותם שבועות קצרים בווינה.
מה יכולתי להסיק מאותן שורות ראשונות חפוזות שלך, אינגבורג?
אולי אני מרמה את עצמי, אולי אנו מתחמקים מהמקום שהוא שבו רצינו כל כך לפגוש
זה את זה, אולי האשמה מוטלת על שנינו. אבל לפעמים נדמה לי שהשתיקה שלי מובנת
קצת יותר משלך, כי האפלה שמוטלת עלי עתיקה יותר.
את יודעת: אדם תמיד חייב לקבל את ההחלטות הגדולות שלו בעצמו. כשקיבלתי
את המכתב שלך שבו שאלת אותי אם את צריכה לבחור בפריז או בארצות הברית, רציתי
להגיד לך כמה היה משמח אותי אם היית באה.

את יכולה להבין, אינגבורג, מדוע לא עשיתי זאת?
אמרתי לעצמי שאם באמת היתה מבחינתך משמעות כלשהי (זאת אומרת, יותר מכלשהי) לכך שתגורי בעיר שבה גם אני גר, לא היית שואלת קודם לעצתי, אלא להפך. ובינתיים חלפה שנה ארוכה, שלבטח היתה עתירת מפגשים בעבורך. אבל לא אמרת לי כמה זמן יחלוף עד שמאי ויוני הקודמים שלנו יחזרו.
כמה רחוקה או כמה קרובה את, אינגבורג? אמרי לי כדי שאדע, אם את עוצמת את עינייך כשאני מנשק אותך כעת.
פאול.

*

אינגבורג בכמן לפאול צלאן, וינה, 6 בספטמבר, 1950

יקירי,

עכשיו, כשחברינו נאני וקלאוס חזרו ואני יכולה לבלות ערב בשיחה איתם, אני יכולה להיווכח בפעם הראשונה כמה חוסר הבנה היה בינינו. האמן לי, לא עשיתי – לפחות לא בכוונה – את מה שהרחיק אותך ממני והפך אותך שוב לזר.
הייתי חולה מאוד בשבועות האחרונים*; התמוטטות עצבים, עם כל הסימפטומים הנלווים. זה שיתק אותי והפך אותי לבלתי כשירה להגיב בצורה הנכונה או לקבל החלטות. בנוסף חשבתי – וזאת רק דוגמה אחת לחוסר ההבנה שלנו – שאני לא צריכה לכתוב לך בעצמי.

סלח לי אם תוכל, ועזור לי בכל זאת לנסוע מפה!
אולי תוכל לנסות לשלוח לי הזמנה? ** אני אוכל להגיע באוקטובר, עד אז אוכל לחסוך מספיק כסף לתקופה הראשונה בפריז, כך שלא אהיה מעמסה גדולה מדי עליך.
פאול היקר, קשה לי לכתוב עוד, אני מרגישה שהכל יכול להיפתר ברגע שתהיה לי ההזדמנות לפגוש אותך פנים אל פנים, לאחוז בידך ולהגיד לך הכל, ממש הכל.
אל תיתן לי לחכות זמן רב מדי לתשובתך, תהיה התשובה אשר תהיה.
אני מחבבת אותך, וכולי מחשבות עליך!
אינגבורג.

* בכמן מבטלת בסופו של דבר את נסיעתה לפריז בשל דיכאון וחולשה פיזית, ומצב כלכלי קשה.

** בשנים הראשונות אחרי המלחמה אורחי אוסטריה היו חייבים לקבל הזמנה אישית מאזרח צרפתי כדי להשיג אשרת כניסה לצרפת. פאול צלאן באותה תקופה לא אורח צרפתי ולכן לא יכול להזמין את בכמן בעצמו.

*

פאול צלאן לאינגבורג בכמן, פריז, 7 בספטמבר 1950

אינגבורג יקירתי,

הנה המכתב שבו גברת ד"ר רוזנברג מזמינה אותך לפריז*: אני מקווה שזה יספיק לקבלת האשרה הצרפתית. אנא נקטי את כל הצעדים ההכרחיים באופן מיידי, והודיעי לי שהכל מתנהל כשורה.

אל תדחי, אינגבורג, אם את באמת רוצה לבוא לפריז, מוטב לעשות זאת מיד. את לא צריכה לדאוג כלל לגבי שהותך כאן, בשום אופן. אני שמח שאת באה, ואולי כבר היית פה לו היית עונה למכתב של נאני בזמן**. יש לקוות שהקונסוליה לא תעכב יותר מדי את מתן האשרה, בכל מקרה גם את מצידך תצטרכי להפעיל קצת לחץ. קלאוס, שיודע היטב איך עובדים הדברים בצרפת, יוכל לתת לך עצה או שתיים.

לפי מה שהבנתי מהשיחות עם נאני וממכתביה, היה בכך צער רב, אינגבורג. זה מצער אותי מאוד. אבל אני מאמין שפריז יכולה לפוגג את הצער הזה: את הצער הספציפי הזה.

ואולי אוכל לעזור לפריז לעשות זאת. את מבינה, נאלצתי להיאבק זמן רב לפני שפריז קיבלה אותי כראוי ואימצה אותי לחיקה. את לא תהיי כאן לבדך, בודדה ודחוייה כפי שאני הייתי.

הזכות הראשונה שאדם יכול לזכות בה כאן היא בדיוק זו: להגן על ידידו מפני הדברים שהוא עצמו נאלץ פעם לעמוד מולם חסר הגנה וחסר מושג.

קלאוס ונאני סיפרו לך כמה נפלאה פריז: אהיה שמח לראות אותך מגלה זאת בעצמך. עני לי בקרוב. אני מברך אותך,

פאול

מסרי ד"ש לקלאוס ונאני.

*

אינגבורג בכמן לפאול צלאן, וינה, 7 ספטמבר 1950

יקירי,

אני מודה לך מקרב לב על המכתב היקר, על ההזמנה, ועל כל מה שאתה עושה בשבילי. התחלתי להזיז את כל הדברים באופן מיידי – הלכתי לקונסוליה ועכשיו אני מחכה בכיליון עיניים לקבל את האשרה.

* גרטרוד רוזנברג, ידידה של צלאן שכתבה הזמנה לבכמן לבקשת המשורר.

** המכתב שעליו מדבר צלאן לא נמצא.

כרגע איני יודעת מתי אוכל לנסוע, אבל אני מקווה שאוכל לעזוב בשבוע הראשון של אוקטובר.

יש לי כמובן הרבה דברים לעשות לפני נסיעה גדולה ומשמעותית כל כך; אני מודאגת מאוד, ותוהה איך – ולכמה זמן – עלי לקפל את אוהלי כאן.

בנוסף, אני עדיין מחכה לשמוע מה תהיה ההחלטה בנוגע לספר שלי בהוצאת פישר. אבל אני אעזוב ברגע שאוכל, בין שאקבל עד אז תשובה מד"ר ברמן*, ובין שלא אקבל. כדי שלא אפול לזרועותיך תשושה לחלוטין מייד כשאגיע, אני מתכננת להישאר בדרך לילה או שניים אצל מכרים באינסברוק ובבאזל – ולבוא אליך לאחר מנוחה טובה. קשה לי להמשיך ולכתוב עוד עכשיו. כדאי שנשמור את עצמנו לקראת הימים המשותפים הרבים שצפויים לנו.

ברגע שאדע עוד, בפרט את מועדי ההגעה והעזיבה שלי, אכתוב לך שוב. אנא, שלח בשמי תודות חמות לגברת ד"ר דה רונברג, אף על פי שאיני מכירה אותה! בקרוב עד מאוד**, שלך, אינגבורג.

*

פאול צלאן לאינגבורג בכמן, פריז, 20 באוקטובר 1957
(שבוע לאחר הכנס)

קלן, Am Hof ***

זמן-לב,
הנחלמים עמדו אֶל
מול ספרות החצות.

דבר מה דבר בלאט, דבר מה שתק,
דבר מה הלך בדרך.

* גוטפריד ברמן-פישר, הבעלים של ההוצאה ברמן-פישר.

** בכמן אכן הגיעה לפריז הפעם, ושהתה שם בין אוקטובר ודצמבר 1950. כעבור זמן קצר שבה לשהות נוספת בעיר. צלאן ובכמן שבו ונפגשו אחר כך בהמבורג, בפגישה של קבוצת המשוררים המכונה "קבוצה 47" (חבורה ספרותית שפעלה בשנות החמישים והשישים בגרמניה ועם חבריה נמנו בין היתר אריך פריד, אריך קסטנר, גינטר גראס ועוד). הקשר בין צלאן ובכמן התחדש לאחר הפסקה ארוכה כאשר נפגשו בבית מלון בקלן במסגרת כנס ביקורת ספרות באוקטובר 1957.

*** "Am Hof" הוא הרחוב בקלן שבו שכן המלון שבו נפגשו שני המשוררים אחרי הכנס. הקתדרלה המפורסמת של קלן נמצאת בקרבת מקום. הכתובת Am Hof הפכה לאחר המפגש ההוא למעין מילת קוד בין השניים.

הַמְגֵרֶשׁ וְהָאָבוֹד
הָיוּ בְּבֵיתָם.

אַתֶּם קִתְּדִרְלוֹת
אַתֶּם קִתְּדִרְלוֹת לֹא נִרְאוֹת
אַתֶּם מֵיִם לֹא נִשְׁמָעִים
אַתֶּם שְׁעוֹנִים עֵמֶק בְּתוֹכָנוּ.

Paris, Quai Bourbon, יום ראשון 20 באוקטובר 1957, 2:30 אחר חצות.